

Veznemut.

Ismeretes, hogy III. Henrik császár (1039—1056.) Péter királlyal együtt Aba Sámuel 1043-ban (l. PAULER, A m. nemz. tört. I, 56) Győr megyében, Ménfőnél legyőzte, s Péter így másodízben lett Magyarország uralkodója. Kézai s a vele egy közös forrásra visszamenő krónikák erről az eseményről bőven megemlékeznek. E krónikák szerint a csatában igen sok német esett el, s ezért a németek a csata helyét a saját nyelvükön *Florumpajur*-nak, a magyarok pedig *Veznemut*-nek hívják. Az illető részlet Kézainak HEVENESSY- és PRAY-féle másolatában így van: „Unde idem locus, ubi praelium est commissum eorum lingua usque hodie *Florumpajur* est vocatus et *Veznemut* nostra lingua.“¹

A német és a magyar névnek a különböző krónikákban ezek a változatai fordulnak elő:

1. *Florumpajur* Kézainak HEVENESSY- és PRAY-féle másolatában (l. fentebb) | *Florunpaiur* B | *Florum payr* S, M | *Ferlorun payr* A, D | *Ferlorum paer* Kézainak marosvásárhelyi másolatában | *Ferlorum payr* V₅ | *Ferlorum payer* VP | *Ferlorum peyer* V₂, V₃, V₄.

2. *Veznemut* (nem *Veznemuth*) Kézainak HEVENESSY- és PRAY-féle másolatában² | *Wesnempti* V₃ | *Weztnempti* VP, V₂, V₄ | *Vezthnempmuth* B | *Vezpthenempti* S | *Vezetnemut* A, D, V₅ | *wezethnemuch* M (értsd *wezethnemuth*).

A két helynév közül a németről PETZ GEDEON írt „A magyar krónikák német szavainak hangtani és helyesírási sajátosságairól“ c. nagyértékű tanulmányában (Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Szerk. GRAGGER RÓBERT. Bp., 1912. 8—16. l.). A német *Florumpajur*-ban a *florum* participium perfectum, mai nyelven: *verloren* 'veszett, elveszett', a régi nyelvben: ófn. *floran* és *farloran*, kfn. *vloren* és *verloren*. A *pajur*, *paiur* mai nyelven: *baier* a. m. 'bajor'. A magyar krónikákbeli *Florumpajur*, *Florunpaiur* u betűje a német *e* (*a*)-féle vocalisnak sajátos jelölése, a *pajur*, *paiur* *p*-je pedig a *baier* (ófn. *Peigiri*, *Baigiri*) *b*-jével szemben osztrák-bajor nyelvi ejtési sajáttság.

¹ E szöveget, valamint az itt felsorolt változatokat nem a Fontes Domestici ed. M. FLORIANUS II, 82, 151, III, 56. lapjairól idézem, hanem DOMANOVSKY SÁNDOR készülő Kézai-kiadásából. Az ő szívességének köszönöm a fenti latin szöveget is, a változatokat is. DOMANOVSKY e kiadásában a kéziratoknak, amelyeket itt idézek, ezek a jelzései: A = Acephalus-Codex; S = Sambucus-Codex; B = Chronicon Budense; D = Chronicon Dubnicense; a Bécsi Képes Krónika kéziratai: VP = Vindobonense Pictum, V₂ = Teleki-Cod., V₃ = Csepreghy-Cod., V₄ = Béli-Cod., V₅ = Kaprinai-Cod. Ezekon kívül közlöm M rövidítéssel a Műglen német krónikájában levő változatokat (l. KOVAČIČ, Sammlung kleinerer Schriften I, 45).

² L. Collectio Hevenessiana Tom. 70. p. 9. és Collectio Prayana XXIX.

A *Florumpajur*-t azonban mint helynevet PETZ nem magyarázza. S mint helynevet én sem tudom magyarázni. Olyan jelzős szerkezetből keletkezett német helynevet, melyben a jelzett szó jelzője participium perfectum, a német helynevek közt nem ismerem. Hogy egy német népnév összetett helynévben jelzett szó volna, arra sem tudok példát. A népnevek a németben is helynévi példáim közt jelzőknek tetszenek, még olyan helynevekben is, mint pl. *Schwabheim* (<*Swaboheim*; *Swabo* többes genitivus, l. MENTZ, *Ortsnamenkunde*² 70 és uo. 59—60).

A német helynévnek megfelelő magyar névről tudtommal eddig senki sem írt.

Nyelvtani tekintetben a magyar névről ezeket mondhatom:

A név jelzős szerkezetből vált jelzős összetétellé. Az összetétel előtagja a *vesz* ige *veszett* 'elveszett' (vö. *veszett fejsze*) melléknévi igeneve, az utótag pedig a *német* népnév, amely mint szófaj eredetileg főnév.

Aktani tekintetben bővebb megokolásra szorul az előtag. Kézai és a Csepregy-Codex kivételével, ahol *Veznemuth*, *Veznemut*, illetőleg *Wesnempti* (olv. *vesznēmüt* > *vesznēmüt*, illetőleg *vesznēmpti*) alak van, a többi változatban ott a melléknévi igenév *-t* képzője: *Weztnempti* (olv. *vesztnēmpti*), *Vezthnempmuth* (olv. *vesztnēmpmüt*), *Vezphenempti* (olv. *vesztnēmpti*?), *Vezetnemet* (olv. *veszētnēmēt* > *veszētnēmēt*), *wezetnemuch* (olv. *veszētnēmüt*). Minthogy a német *Florumpajur*, *Florunpaiur* szóban a *florum*, *florun* = *verloren* participium perfectum, a magyar *veszt*, *veszt* e participium perfectumnak teljesen megfelel.

A magyar *-t* képzős melléknévi igenév olyan esetben, mikor a mai nyelvben a *-tt* előtt magánhangzó van, a XIII—XV. században szintén magánhangzóval hangzott; vö. HB.: „*oz tiluvt gimistwl*“ olv. *tilvut* | uo.: *unuttei* olv. *ünüttei* | Gyulafehérvári Sorok: „*mundut* igenec“ olv. *mundut* v. *mundutt* | KT.: *sciluttet* olv. *szilüttét* | KTSz.: „*aldut* uog“ olv. *aldut* | 1341: „Promontorium *Assutholm*“¹ olv. *ássut* (OklSz.) | BesztSzój. (XIV. század vége): „*aucupeta* — *varoth* chepez“ olv. *varot* | SchlSzój. (XV. század eleje): „*decrepitus* — *mezgegedeth*“ olv. *męszegędęth* | uo.: „*congressus* (értsd *pugil*) — *viuoth* baynac“ olv. *vivot* | uo.: „*aucupeta* — *varuth* chepez“ olv. *varut* | Hortul.: „*acupicta* — *hymmel varrot*“ olv. *varrot* | 1435: „*Possessiones Morochlakus Cozmahaza et Egethlakus*“ olv. *ęgęth* (OklSz.) stb.

Valószínűvé lehet a nyelvtörténeti adatok alapján tenni, hogy olyan esetekben is, mikor a mai nyelvben a *-t* előtt akár a melléknévi igenévi, akár pedig a múlt idő egyes 3. személyében való haszná'tban mássalhangzó van, va aha a mai mássalhangzó és a *-t* közt ott volt a tövégi magánhangzó;

¹ E példára PAIS DEZSŐ hívta fel a figyelmemet.

vö. 1211: *HoltWag* olv. *Holtvág* (Oklsz.; uo. sok más példa), de 1214: *Holutuag* olv. *Holutvág* (Oklsz.; uo. sok más példa) | KTSz.: „fiot s[c]ilut“ a. m. 'fiat szült' | JóK. 64 (XV. század első harmada): „felemeletlenny“, értsd: *emelt* 'elevatus' | uo. 77: „*vylagosolott* elmeyew“, értsd: *világosult* 'illuminatus' | uo. 162: „*nyomorolot* hewsrewl“, értsd: *nyomorult* | uo. 103: „bo'dog fferencz *nyeret*“, értsd: *nyert* | uo. 77: „frater Egyed *vonot* ky“, értsd: *vont* | uo. 19: „*yelenet* volna“, értsd: *jelent* stb. (I. ZOLNAI, Nyelvem'élkeink 92; VOLF, Ehrenfeld-cod.: Nyelvemléktár VII. köt. XIX. 1.).

Véleményem szerint a *holt* nem a *holut*-ból, a *szült* nem a **szülüt*-ból, a *varrt* nem a *varut* > *varot*-ból, *nyomorult* nem a *nyomorólott* > **nyomorúlott*-ból, *vont* nem a *vonott*-ból, *nyert* nem a *nyeret*-ből stb. fejlődött. Amíg ugyanis a képzéragozás a'apjául szolgáló igék jelentő mód jelen idejű egyes 3. személye tövégi vocalissal hangzott, tehát így: **holu* 'hal', **szilü* 'szül', *nyerü* 'nyer' stb., addig mind a mult idő egyes 3. személye, mind pedig a mult idejű melléknévi igenév tövégi vocalissal hangzott a *t* előtt, tehát így: *holut*, *szilüt*, **nyerüt* ~ **nyerit* > *nyeret* stb. Amikor pedig ez igék jelentő mód jelen idejének egyes 3. személyében a tövég lekopott és az igék így hangzottak: *hol*, *szil* ~ *szül*, *nyer* stb., akkor egy ideig a *hol*, *szil* ~ *szül*, *nyer* stb. mellett éltek a régi alakok, tehát *holut*, *szilüt* ~ **szülüt*, **nyerit* > *nyeret*, ahogy sok igében még ma is élnek (vö. *adott*, *bukott*, *hágott*, *dobott*, *fürdött* stb.). Minthogy pedig a nyelvérzék ma is csak a *-t*-be érzi a befejezett cselekvést, s nem pl. az *-ott* ~ *-ött* végzetbe (máskép az *-unk* ~ *-ünk*-nél, vö. *járunk*, *eszünk* stb., ahol a functiót az *-unk*, *-ünk*-be érezzük), azért a tövég nélküli *hol*, *szül*, *nyer* stb. igékből újonnan keletkeztek a *holt*, *szült*, *nyert* stb.-féle alakok.

A régi nyelvben előfordul az *átkozott* melléknévi igenév mellett ez is: *átkozt*; vö. „*Átkozt* már a föld az te munkádban, *átkozt* te éretted. Kigyó ezt tötted, azért *átkozt* vagy az földi vadak közt“ (SIMONYI, TMNy. 507, a régi nyelvből; ugyanezt idézi SIMONYI: Nyr. XXXIII, 72). SIMONYI, TMNy. i. h. az *átkozt* alakot talán elvonásnak magyarázza az *átkoztak*, az *úr átkoztai*-ból, s e többes számú, részben birtokos személyraggal ellátott alakokról azt tartja, hogy kieséssel keletkeztek egy régebbi az *átkozottak*, az *úr átkozottai* alakokból. Nem mondom, hogy ez a magyarázat nem volna elfogadható, sőt az egy *átkozt* keletkezésére talán helyes is. Hogy azonban nem ez az egyedül lehetséges magyarázat, bizonyítja az 1364/1367-ből való: *Zakaduztfeuld* (I. Oklsz.), amely így nem magyarázható. És semmi esetre sem helyes a magyarázat a *holt*, *jelent*, *nyert*, *szült*, *varrt*, *vont* stb. alakokra sem, pedig SIMONYI TMNy. i. h. ezekre is általánosítja tételét, s így ezekre is vonatkoztatja a tövéghangzó kiesését.

Ahogy mármost az *emelet* és az *emelt*, a *nyeret* és a *nyert*, a *vonot* és a *vont* stb. alak keletkezett, úgy keletkezett nézetem szerint a *veszēt* és a *veszt* (vö. *wezethnemuch* M; *Vezetnemet* A, D, V₅; *Weztnempti* VP). A *veszēt*, mai *veszēt* egy régebbi **veszit* mása, melynek **veszüt* nyelvjárási változata is volt.

Az a meggyőződésem, hogy a legrégebb feljegyzések *wezutnemut* vagy *vezutnemut* alakban írták a nevet. Ez az írott alak a kiejtésben így hangzott: *veszüt-nēmüt*, esetleg, de kevésbé valószínűen: *veszüt-nēmüt*. Ennek folytatója a *vezetnemēt* olv. *veszēt-nē[é]mēt*, s folytatói a *veszt-* kezdetű változatok. A Kézai-féle *weznemut* (írásváltozat: *veznemuth?*) és a Csepregy-Cod.-beli *Wesnempti* alakot nem tudom kifogástalanul megmagyarázni, azonban azt gondolom, hogy rövidült alakok a *vezutnemut* olv. *veszüt-nēmüt*-ből, illetőleg *Weztnempti*-ből. A feltett *vezutnemut*: *veznemut* alakuláshoz rövidült magyar összetételt ugyan nem tudok idézni, egyes nyelvekben azonban ilyen rövidülések vannak, pl. a németben: *bistum* < kfn. *bistuom*, ebből: *biscoftuom*, tulajdonnevekben pedig: *Bismarck*, ebből *bischoves marc* (l. KLUGE, EtWb. *bistum* al.) vagy *Salzburg*, ebből: *Salzachburg*.

A **vezutnemut*, *vezetnemēt*, *weztnempti* nyelvtani magyarázata után szólnom kell a névről mint helynévről.

Az összetétel utótagja a magyar **nēmīt* > *nēmüt* > *nēmöt* ~ *nēmöt* vagy **nēmīt* > *nēmēt* ~ *nēmēt* népnév. A népnév összetett helyneveinkben mint előtag sűrű használatú; vö. *Németfalu*, *Németkeresztúr* stb. (l. LIPSZKY, Rep.). Gyakori azonban helyneveink között magára állva *Németi* alakban, s ennek van *Nemti* változata is (falu és puszta, Nógrád m. LIPSZKY, Rep.). Szerpel összetétel utótagjaként is ebben: *Felnémēt* (Heves m.). Ha a mai *Felnémēt* és *Nemti* vagy a mai *Németi* nevek régi nyelvi alakjait kutatjuk, azt fogjuk találni, hogy volt idő, mikor pl. egy-egy mai *Németi*-nek *Nemti*, *Nempti* vagy *Német* volt a neve. Hogy a sok példa közül csak egy-kettőt említsek, a mai *Hidas-Németi*-nek a VárReg.-ban *Olugnēmēt*, értsd 'Alsó-Német' a neve, s az oklevelekből előkerül *Alnempti* és *Harnádnempti* is (l. *Alnempty*, *Harnádnempti* CSÁNKI I, 213—4). Ugyan-így a mai *Felnémēt* egykor *Németi* meg *Felnempti* (l. CSÁNKI I, 68), s a nógrádmezei *Nemti* mint *Németi* is előfordult (l. CSÁNKI I, 104).

A felhozott példák alapján a **vezutnemut* stb. helynév különféle írott alakjai közül a *-nempti* utótagúak: *Wesnempti*, *Weztnempti*, *Vezphenempti* szintén élőnyelvi maradványok s nem íráshibás alakok.

Ha azonban így a **vezutnemut* ~ *vezetnemēt* stb. utótagját mint helynevet meg is magyaráztuk, maga az összetétel mint helynév a magyarban mégis különös. Különös, hogy egy magyar helynévben az összetétel előtagja mult idejű mellék-

névi igenév legyen. Ebben a tekintetben tehát e helynév épolyan sajtószerű alakulat, amelyen szokatlan a német megfelelője: *florumpajur* (l. fentebb).

A magyar helynév e különös alakjával szemben tanácsstalanul álltam, míg PAIS DEZSŐVEL nem beszéltem e helynévtípusról. Ő említette előttem, hogy e sajtószerű helynévalakulatra mégis vannak megerősítő adatok. A következőkre hívta fel figyelmemet: 1341: Promontorium *Assutholm* nuncupatum (OklSz.), azaz 'az *Asotthalom*-nak nevezett fok' | 1435: Possessiones Morochlakus Cozmahaza et *Egethlakus* vocatas (OklSz.), azaz 'Móroclakos, Kozmaháza és *Egettllakos* birtokokat' | 1454: ad finem cuiusdam arundineti *Egethnada* vocatam (OklSz.), azaz '*Egettnáda* nevű nádas végére' | 1266: Cadit in *Rumluthpatak* inde per *Rumluthpatak*; 1314: in loco *Rumluthpatak*; 1328: Ad metam *Rumluthpatak* vocatam (OklSz.), azaz *Romlottpatak*, *Romlotttegyház* | 1364/1367: Ad terram *Zakaduztfeuld* vocatam (OklSz.), azaz '*Szakadozottföld* nevű földre' | 1407: in loco *Wagutherdew* (OklSz.), azaz '*Vágotterdő* nevű helyen' | 1384: In villa *Zentheltheghaz* nominata (OklSz.), azaz '*Szenteltegyház* nevű faluban' stb.¹ Ezekben a nevekben az előtag -t képzős melléknévi igenév, s az igenév a példák egy részében cselekvő, más részében szenvedő értékű. E példák tehát azt mutatják, hogy egy *Veszétnémet* ~ *Veszétnémeti* nevű hely igenis nem lehetetlenség.

Végül néhány szót arról, honnan kerülhetett az „Unde idem locus, ubi praelium est commissum eorum lingua usque hodie *Florum pajur* est vocatus et *Vez[ut]nemut* nostra lingua“ rész abba a XIII. századi közös forrásba, amely DOMANOVSKY SÁNDOR véleménye szerint alapszövege — Anonymus kivételével — a ma ismert összes krónikaváltozatoknak (l. erről HÓMAN B., A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Bp., 1925. 60. l.). Minthogy az esemény, melyre a fenti *Florumpajur* — *Vezutnemut* vonatkozik, Péter király idejében, 1043-ban történt, az a kérdés, benne volt-e ez a rész a Szent László-kori Gestában, s ha igen, milyen írott alakban. Az a körülmény, hogy a magyar *német* szó *nemut* (olv. *nēmüt*) alakban írva is előfordul a változatok közt, arra látszik mutatni, hogy benne volt. A *nēmēt* szó *ē*-je ugyanis előbbi *i*-ből való (**nēmīt*), s ez az *i* *ü*-ző nyelvjárásban *ü*-vé lett (hasonló esetek: *igrīc* > *igrūc* ~ *igrēc*; *ikīr* > *ikūr* ~ *ikēr* stb. [l. OklSz.]). A *nēmüt*, *igrūc*, *ikūr* alakok a XIII. században is megvoltak a nyelvjárásokban, a XI—XII. században azonban általánosabbak voltak. Hogy a *Florunpajur*, *Florum-pajur* változatok közt is van-e olyan, amely esetleg a XI. századra utalna, azt egyelőre nem tudom megállapítani. Az ó-fel-

¹ PAIS az OklSz.-ból és CSÁNKIBÓL még több ilyen példát is bocsátott rendelkezésemre. Vö. MNY. XXVIII, 309—10.

németben a XI. század első felében a szó talán már lehetne a régebbi *floran peigiri* ~ *paigiri* helyett *floren peiri* ~ *paier*, s ebből a fenti, magyar krónikabeli *florunpaiur* > *florumpajur* könnyen megmagyarázható. Mindez azonban csak feltevés, s én e feltevéssel csupán a történetírók figyelmét akartam felhívni, jelezve ezzel, milyen fontos a *Florumpajur* — *Vez[ut]nemut* értelmezés történeti tekintetben is. MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. Már MUNKÁCSY BERNÁT rámutatott a moldvai csángó nyelvjárásban a kicsinyítő képzők rendkívül gyakori használatára (Nyr. IX, 531). Ez a moldvai magyarság lelkületével és kedélyével szorosan összefüggő nyelvi sajáttság az első hallásra feltűnik az embernek. Kicsinyítő névvel gyakran becézik nemcsak az embert, hanem az állatokat és tárgyakat is. Nemcsak főneveket, hanem melléneveket és határozószókat is igen gyakran ellátnak kicsinyítő képzővel. A kicsinyítő értelmű szavak gazdag tenyészetét magyarázza, hogy olyan kicsinyítő képzővel is találkoztam a csángó beszédben, mely a köznyelvből rég kihalt. Így pl. a *-d* kicsinyítő képző a moldvai csángó nyelvjárásban ma is él. Nemcsak az ilyen szavakban van meg, mint *kinyid* (= *könnyű*), *kicsid* (= *kicsiny*), *terped*, *terpedebb* (= *törpe*, *törpébb*), *megjobbádul* ('meggyógyul'), hanem személynéveket is képez: *Józsíd* (a *Józsí* becéző alakja), *Rózsíd* (a *Rózi* becéző alakja), *Marid* (= *Maris*, *Mariska*). Vö. a népdalban is: *Marid asszony hátul járja* | *Csepü rokojába*. (L. SZINNYEI, NyH.⁷ 94—5.)

A rokonsági elnevezésekben különösen gyakori a kicsinyítve becéző szó. A csángó sohasem szólítja a szüleit így: *apám* v. *édesapám*, *anyám* v. *édesanyám*, hanem így: *apim*, *mámim*, a nagyszülőket pedig: *apóm* és *apókám*, *mamóm* és *mamókám*. A sógort így becézi: *léríke* (az elavult ősrégi *rér* szavunkból), a sógornőt: *ángyóka* v. *ángyika*, a keresztleányt: *keresztke*.

De különösen gyakori a nők, leányok becézése a kicsinyítő képzővel. Úgyhogy a *-ka*, *-ke* képzőnek a moldvai csángóban funkcióváltozása is van: nem csupán a kicsinyítő, hanem nő-képző is. Erdélyben a cigányasszonyt így hívják: *cigányné*, a zsidóasszonyt: *zsidóné*; van aztán *oláhné* és így tovább. A csángó ily fogalmakat a *-ka*, *-ke* képzővel nevez meg. Pl. *zidúka*, *cigánka* nem 'kis zsidó', 'kis cigány', hanem mindig: 'zsidóasszony', 'cigányasszony'. *Válint fél zidúkától*, mondá egy alkalommal bogdánfalvi háziasszonyom. A kis fia, Bálint ugyanis már futott, ha látta a szomszédban lakó fűszerkereskedő özvegy zsidóasszonyt. *Cigánka vagyok*, mondá egy Valéni-ba való csángó nő barna arcszínére célozva. A *jám-borka* elnevezést szintén nőre hallottam alkalmazni olyan jelentésben, mint nálunk a *kedves! lelkem!* megszólítás: *Léhet, jám-borka, várom!* Egy csángó férfiúró, ki a világháború alatt és után sok ideig volt magyar hadifogságban, azt beszélt a bogdánfalvi fáma, hogy Magyarországon megnősült, *magyarkát*